

DOI: 10.22559/folklor.363

folklor/edebiyat, cilt:24, sayı:96, 2018/4

Dünya Mitlerinde Yılan*

Snake in the World Myths

Medine Sivri**

Canan Akbaba***

Öz

Bu makalede yılan, Türk, Sümer, Mısır ve Hint mitlerinde karşılaştırmalı olarak arketipsel inceleme yöntemi ile ele alınacaktır. Çalışmada mitlerin başlangıcı olan ve en eskileri arasında sayılan Sümer mitleri, Hint mitleri, Mısır mitleri ve kendi kültürümüzü de ifade etmek adına Türk mitleri yer almıştır. Ele alınan mitlerde yılanın düalist yapısı iyi-kötü, eril-dişil, aydınlık-karanlık gibi zıtlıkları sembolize edilerek gösterilmeye çalışılmıştır. Farklı toplumların benzer mitlerinde yer alan yılanın arketipsel bağlamda ilk örneklerine değinilecek ve bu ortak mitlerin birbirleriyle olan bağlantısı üzerinde durulacaktır. Mitler, geçmişten günümüze kadar kültür aktarımı yapan ve ait olduğu toplum hakkında bilgi veren önemli araçlardır. Yılanın benzerlik taşıdığı bu mitler karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Karşılaştırmalı inceleme sayesinde mitlerin toplumların bilinçaltılarında nasıl benzer şekilde gün yüzüne çıktıkları gösterilmeye çalışılacaktır. Yılan, incelenen mitlerde ortaya konan veriler doğrultusunda yaratıcı, iyileştirici ve şeytan olarak üç başlık altında sınıflandırılmıştır. Yılanın çeşitli sınıflandırılmaları Jung'un ortaya atmış olduğu anne, büyük bilge, hilebaz ve yeniden doğuş arketipleriyle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: *yılan, mit, arketip, karşılaştırmalı mitoloji*

* Bu makale 2016 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde ve Medine Sivri'nin danışmanlığında tamamlanan "Dünya Mitlerinde Yılan" adlı yüksek lisans tezinden çıkarılmıştır.

** Prof.Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi. msivri@ogu.edu.tr

*** Arş.Gör. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi. cananerdn@gmail.com

Abstract

In this study, the snake will be analysed in the Sumerian, Egyptian, Indian and Turkish myths. Archetypal analysis method will be used. Sumerian, Egyptian and Indian myths, known as arising and being regarded as the oldest myths ever, will be studied. Turkish myths will be studied to state our culture. Dual character of the snake will be showed as good-bad, masculine-feminine, bright-dark. These features will symbolize their contrast in different myths. The snake, taking part in similar myths of different cultures, will be handled as the first examples of archetypes. Also these myths will be handled in similar aspects. Myths make culture transfer from past to present and give knowledge about the society, to which they belong. These myths that the snake is similar to snake in other cultures will be studied comparatively. Comparative study aims to Show how the myths take part in the subconscious of different cultures in similar ways. In the direction of informations about snake, the snake will be classified as being creative, devilish and being a healing figure. The archetypes of Jung will be used to explain mother, trickster, rebirth and great wise figure in the snake myths.

Keywords: *snake, myth, archetype, comparative mythology*

Giriş

Yılan, hemen hemen her kültürün mitolojisinde yer alan hayvanlardan biridir. Görünüş itibariyle soğuk bir hayvan olan yılan, özellikle eski çağlarda hem saygı gösterilmiş hem de kendisinden korkulmuştur. Çünkü bedeninde barındırdığı zehir ölümcül sonuçlara yol açabilmektedir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen tıbbın sembolü olmasını da zehri ve panzehiri bünyesinde barındırmasına borçludur. Yılanı karşı toplumların aldığı tavır ve yılanı yükledikleri anlamlar dönem dönem farklılıklar göstermektedir. Özellikle tek tanrılı inançların kabul görmesiyle yılanın itibarı daha da kötüye gider. Cennet ve cehennem anlayışının baskın olduğu bu inançlarda yılan, Şeytan olarak kabul görmüş ve kendisine olumsuz yakıştırmalar yapılmıştır çünkü yılan ilk insan Âdem ve Havva'nın cennetten kovulmasına neden olmuştur. Özetle yılan zıtlıkları içinde barındıran bir varlıktır ve birçok farklı toplumda da bu özellikleriyle öne çıkan ve tekrarlanan bir motif, sembol ve simgedir.

En eski çağlardan beri çoğu topluluk birbirleriyle iletişimde bulunarak birbirlerini sosyal, kültürel, ekonomik boyutlarda farklı etkilemişlerdir. Burada önemli olan hangi toplumun hangi toplumdaki daha çok veya daha az etkilendiği konusu değil; karşılıklı olarak kurdukları bu iletişimde birbirlerinden aldıkları verileri ne denli içselleştirip ortaya yeni bir bakış açısı getirdikleridir. Aynı şekilde sözlü kültür ürünlerinde de bu durum dikkat çekmektedir. Özellikle bu kültür aktarımı; aynı ya da benzer konuların, motiflerin ya da sembollerin aktarıldığı mitlerde görülebilmektedir. Bu konuda Campbell; "Mitolojinin Gücü" adlı eserinde; mitlerin temel motiflerinin hep aynı olduğunu, her mitolojinin belirli sınırlar dâhilinde belirli bir toplum içerisinde geliştiğini, daha sonra bunların birbirleriyle çarpıştıklarını ve ilişkiye girip karıştıklarını böylece daha karmaşık bir mitolojiyi ortaya çıkardıklarını söyler (Campbell, 2010, s. 43).

Yeraltı ve yeryüzü arasında yaşamını sürdüren yılan, üç farklı katmanın karakteristik

özelliklerini, kendi bünyesinde barındırdığı zıtlıklarla yansıtır. Öncelikle ölüm ve kötülük ile ilişkilendirilen kısmı yeraltını; yaratılış ve deri değiştirme özelliği ile yeniden dirilme yeryüzünü temsil eder. Yılanın yeryüzünü temsil eden özellikleri ağaç, yumurta ve su gibi unsurlarla ilişkilendirilerek hayatı, üremeyi ve doğurganlığı ifade eder. Bu üç taraf yılanın hem aydınlık hem de karanlık yüzünü ortaya koyar. Aynı zamanda “yılan, aslanla birlikte hayvanlarla ilgili sembolizmin ilk sırasını paylaşır. Görüntüsü her zaman en iyi olanı en kötü şekilde temsil etmek için kullanılmıştır: Yaratılış, yenilenme, ölümsüzlük ancak aynı zamanda da gerçeği gizleme, mutlak kötülük ve ölüm” (Gardin, 2014, s. 650) kavramlarını sembolize eder. Görüldüğü üzere, yaratılışı itibariyle yılan, düalist bir yapıya sahiptir.

Ateş’e göre yılan, doğum ve yeniden doğum temasının sembolik öğelerinden biridir. Çünkü görünüş itibariyle fallusu simgeleyen yılan, doğurganlık ile sembolleştirilen toprağı dölleyen bir unsur olarak görülmektedir. Ateş, yılan ve fallus arasındaki bağı “Üst Paleolitik dönemlerdeki tipik yılan çizimleri aslında fallusu sembolize etmektedir. Buna ek olarak yılanların birden fazla yani çoğul olarak kurgulanması burada spermaya işaret eder. Dolayısıyla yılan ve sperm arasında da bir eşleştirme vurgulanır” (Ateş, 2012, s. 85-89) sözleriyle ifade eder.

Farklı hayat üreme unsurlarıyla birlikte ele alınan yılan ayrıca toprak ile kendi arasında bağı kurmaktadır. Toprağın verimliliği yani doğurganlığı üzerine Eliade, “yerin, toprak olarak, yani üzerindeki toprak katmanı ve yeraltıyla kazandığı en önemli teofanilerden biri de onun sonsuz üretkenlik kapasitesi, yani “doğurganlığıdır” (Eliade, 2014, s. 248) der. Yılan da hem toprak üzerinde hem de toprak altında yaşamasıyla bu doğurgan toprağı dölleyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yılan burada kadının toplayıcı erkeğin avcı olduğu dönemlerdeki gibi avcı toplayıcı toplumdaki erkek ile de benzerlik gösterir. Çünkü erkek avlanmak için her daim dolaşmak ve kendi hayatını sürdürebilmek için bir av bulmak durumundadır.

Yılanın, derisini değiştirme yeteneği ve böylelikle gençliğini yinelemesi, onu tüm dünyada yeniden dünyaya gelme gizinin ustası haline getirmektedir. Ayrıca suların ilahı sayılan yılan dünyada ağaç köklerinin arasında yaşar, sık sık kaynaklara, bataklara, su yollarına dalgaların hareketiyle kayarak uğrar veya sarmaşık gibi tırmanır, orada bir ölüm meyvesi gibi asılır. Burada da akla fallus düşüncesi gelir. Ayrıca yutucu olarak da dişilik organını düşündürür. Öyle ki, duygulara ikili bir imge oluşturur (Campbell, 2015, s. 17-18).

Hemen hemen bütün mitolojilerde yer alan yılan, özellikle yaratılış mitlerinde kendisinin varoluşun temelinde yer almasını destekleyen başka unsurlarla birlikte de dikkat çekmektedir. Çoğunlukla yılan; ağaç, yumurta ve su ile ilişkilendirilmektedir. Sayılan unsurlar doğada yılanın üremeye ve varoluşla ilgili bütünlüğünü sağlayan sembollerdendir. Bu noktada öncelikle yılan ve ağaç arasında bağı kuran Ateş, ağacın, yani hayat ağacının da doğurganlıkla ilgili bir sembol olduğunu söyler. Ağaç ve bitki dallarıyla kadın genital bölgesi arasında da ilişki kuran Ateş’e göre ağaç-bitki dalı simgeleriyle yılan arasında da yakın bir bağlantının var olduğunu savunur. Çünkü her iki simgeyi de kadın doğurganlığı ile ilintili bulur (Ateş, 2012, s. 96-97, 169). Ağaç şekli

itibariyle özellikle de göğe uzanan dallarındaki çentikler ve yaprakları ile birer kadın vajinasını andırmaktadır.

Doğurganlık özelliğinin yanı sıra, “yaşamın, gelişimin, yenilenmenin, yer ve gök arasındaki bağın, Tanrı ve insan arasındaki ilişkinin mükemmel bir görüntüsü olan ağaç, tüm zamanlardan beri mevsimlerin değişim törenleri ile ilişkilendirilir, bin yıllardan beri batılı simgelerin merkezinde yer alır” (Gardin, 2014, s. 20). Yapısı itibariyle ağaç, kökleri yerin altında, gövdesi yeryüzünde durmaktadır ve dalları göğe doğru uzanmaktadır. Yer altı, yeryüzü ve gökyüzü arasında görünmez olan bir bağı görünür kılmaktadır yani iki dünya arasında bir geçit gibidir. Bu noktada ağaç, yılan gibi düalist bir anlamı ifade eder. Kendisinde hem başlangıcı hem de sonu içerir. Jung, ağacı zıtlıkların birliği olarak görür.

“Simyada zıtların birliğinin simgesi ağaçtır; bu nedenle, kendini dünyasında yabancı hisseden ve varlığını ne artık var olmayan geçmişle ne de henüz olmamış gelecekle temellendirebilen günümüz insanının, bu dünyada kök salan ve göğün kutbuna uzanan, aynı zamanda da insanın kendisi olan dünya ağacı simgesine yeniden sarılmasına şaşmamak gerek. Simgeler tarihinde bu ağaç, ebediyen olana ve değişmeye doğru büyüme ve yaşam yolu olarak tasvir edilir, zıtların birliğinden doğmuştur ve bu birleşmenin gerçekleşmesinin nedeni onun ebedi varlığıdır” (Jung, 2013, s.45).

Bayat, hayat ağacını Mitolojik Ana'nın simgelerinden biri olarak kabul eder. Ana rahmi simgesel olarak içi oyuk ağaçlara benzetilmektedir. Böylece de ağacın kadın gibi doğurgan olabileceğine dair inanç artmaktadır. Yakutlar ve diğer Türk topluluklarında erkeğin kocaman memeleri olan bir dişil ağaç tarafından beslendiğine inanırlar (Bayat, 2012a, s.38).

Yılan ile ilişkilendirilen unsurlardan bir diğeri ise sudur. Su dişi bir unsur olarak tüm toplumlarda yaşamın kaynağını, bereketi ve saflığı ifade etmektedir. Hemen hemen her toplumda su, yaşamın özü sayılmış ve kutsallaştırılmıştır. Temel olarak varoluşun ve evrenin özü sayılan su “Semboller Sözlüğü”nde şöyle yer almaktadır:

“İfade ettiği yağmur, deniz, göller, nehirler, kaynaklar ve çağlayanların anlamının aksine su, mükemmel bir kutsal destekleyen, yaşam sembolü, arınma ve yenilenme aracı ve gelişim için bir vaattir. Kökenlerin okyanus kavramı, neredeyse bütün medeniyetlerde mevcuttur. Sokrates öncesi Yunanistan’da su evrensel prensip, her şeyin yapıldığı, her şeyin ondan çıkmak zorunda olduğu malzemedir. Ve hatta Mısırlı Nun (en başlangıçta var olan sular) Yaratılış’ın ilk sabahı erkenden Güneş Tanrısı Re tarafından konmuş bir malzemedir. Buna benzer kökenli bir rol de Eski Ahit tarafından alınmıştır. Dünyanın yaratılışı toprakla suyun ayrılmasıyla başlar ve cennet bahçesine yaşam veren de bir su kaynağıdır. Kitab-ı Mukaddes de insanlığın yaratılma prensibinde suyu kabul eder, çünkü ilk insan topraktan ve sudan yaratılmıştır” (Gardin, 2014, s. 554-555).

Beydili, yılan, yer ve su ile bağlantı kurar ve şeytanî tabiatlı varlık gibi şaman davullarında da yeraltı dünyasıyla bağlantıyı sembolize eder. Altaylarda Erlik, kırbaç

yerine elinde yılan tutar halde betimlenirdi. Bazı inanışlara göre, Erlik'in vücudu baştan başa yılanlarla sarılıdır (Beydili, 2005, s. 616). İfade edildiği üzere, yılan birlikte yer aldığı diğer unsurlarla birlikte olumlu ya da olumsuz görünümlere sahiptir. Bu da yılanın hem saygı duyulan hem de korkulan bir varlık olmasından ileri gelir.

Yılan ile ilişkilendirilen bir diğer unsur ise yumurtadır. "Yumurta pek çok halkın inanışında doğumun hatta evrenin yaratılışının sembolü sayılmıştır" (Öztürk, 2009, s. 1005). Ölümsüzlük ve yeniden doğuş sembolü olan yumurta yine pek çok halkın mitlerinde özellikle de yaratılış ile ilgili olan mitlerde kendini göstermektedir. "Mükemmel ve kendi kendine yeten organizma olan yumurta doğal olarak yaşamın sembolüdür, doğanın uyanışına, berekete, kökene ve yeniden doğuşa işaret eder" (Gardin, 2014, s. 656). En eski çağlardan beri de evrenin yaratılışında önemli bir rol oynar.

Ateş, yumurtayı da kadını ve doğurganlığı ifade eden bir sembol olarak görmektedir. "Üst Paleolitik çağlardan başlayarak binlerce yıl boyunca sembolik arenada temel öge olarak boy göstermiş ve bunun yanı sıra, onun sembolü kuş ve kadımla eşleştirilmiştir. Yumurtanın aşılması ve hamileliğin başlaması yılan ve spiral imgeleriyle sembolize edilmiştir" (Ateş, 2012, s. 95, 147). Kadın vücudunda da aşılmaya müsait yumurtalar vardır ve formu itibarıyla yılanı andıran sperm tarafından aşılır. Bundan dolayıdır ki üreme, doğurganlık gibi simgeleştirmelerde yılan her zaman yumurta, ağaç ve su ile ilişkilendirilmektedir.

1. Dünya mitlerinde yılanın karşılaştırmalı olarak incelenmesi

Yılan çok eski çağlardan beri insanoğlunun hayatında önemli bir yer tutan sembollerden biridir. Güncelliğini hiçbir dönem yitirmeyen yılan toplumdaki topluma, kültürden kültüre çağdan çağa aktararak geçmişten günümüze kadar simgesel varlığını devam ettirmektedir. Ölümcül zehri ile korkulan ama deri değiştirmesiyle ölümsüzlüğü çağrıştıran doğasıyla da saygı duyulan bir varlıktır. Çok eski zamanlardan beri yılanı ve yılanın doğasını gözlemleyen topluluklar onun bu çift yönlü tabiatından korkarlar ve aynı zamanda duydukları bu korkuyla da ona kutsallık atfederler.

Yılanı duyulan bu korku ona olan saygıyı tapınmaya döndürmüştür. Bilinmeyen gizemli doğası onu çoğu hayvandan üstün kılmıştır. Çünkü yeraltına girip çıkan yılan yer ve yer altı arasında gezinen bir elçi gibidir. İnsanoğlunun bilmediği yer altı gizemlerinin sahibi dolayısıyla da ölümler âleminin efendisidir. Geçmişten günümüze yer altı herkesin merak ettiği bir alandır. Çünkü kendine özgü karanlık ve bereketli doğası insanoğlunca her zaman anlaşılma ve gizemi çözülmeye çalışılmıştır.

1.1. Yaratıcı yılan

Üreme, doğum ve gebelikle özdeşleştirilen yılan doğurgan bir eril güçtür. Yılanın yaratıcı doğası onun yer unsurlarıyla olan bağından gelmektedir. Çünkü yeraltında hüküm sürmekte olan yılan doğurganlığın sembolü olan toprak ve tarımın ayrılmaz bir unsurudur. "Kadının tarlayla özdeşleştirilişi, erkeklik organının sabanla, ekimin doğumla özdeşleştirilmesini gerektirir" (Eliade, 2014, s. 260). Dolayısıyla bu durumda tarlayla özdeşleştirilen kadını dölleyen unsur ise şekli itibarıyla spermayı andıran yılanıdır.

Burada yılan yaşamın başlangıcını ifade etmektedir. Ayrıca “yerin verimliliği temasının belirginliği, yılanın yer altının hâkimi olan tanrısal güçlerle yakınlığıyla doğrudan belgelenmektedir. Yılanın düzenli olarak gömlek değiştirmesinin her yıl tekrarlanan hasadın doğurganlığıyla ve toprağın üretimiyle benzer olduğu düşünülmüştür” (Naskali, 2014, s. 20). Görüldüğü üzere yılan özellikle doğurganlığı sembolize eden toprağı ilgilendiren yer ve yer altı unsurlarıyla yakın bir ilişki içerisinde.

Esrarengiz bir hayvan olması yılanı tapınılacak bir konuma getirmiştir. Yılanı tanı sayan insanlar ondan bir zarar görmemek için kendilerinden üst bir konuma getirirler yani tanrılaştırırlar. Yöndemli “Yılanlar gibi; böylesine esrarlı, zararlı, potansiyel tehlikeli ve korkunç varlıklara baş eğmek, saygı göstermek ve tapınmak, böyle bir mantığa göre, onlardan gelebilecek kötülüğü savuşturabilir. Bundan, yılan dini ve yılan tanrılar da payını almakta, kazançlı çıkmaktadır” (2004, s. 56) diyerek yılanın insanlar arasında nasıl tanrılaştığını açıklamaya çalışır.

Yılanın yaratıcı özellikleri Jung’un anne arketipiyle örtüşmektedir. Çünkü Jung anne arketipini açıklarken annenin hem yaratıcı olmasına hem de yıkıcı ve yok edici olmasına değinmektedir. Doğum ve döllenme yeri olarak tarla, ağaç, su kaynakları ve akarsuları sayan Jung, derin suları ve ejderhaları ise uğursuz sayar ve kötücül özellikleriyle öne çıkarır. Annenin özelliklerini bakıp büyüten, besleyen iyiliği, arzu dolu duygusallığı ve yeraltına özgü karanlığı ile niteleyen Jung, anne arketipinin düalist yüzünü ortaya koyar. Tıpkı anne gibi yılan da özünde iyiliği ve kötülüğü bir arada barındıran bir varlıktır (Jung, 2013, s. 22,44). Yılan da ele alınan mitlerde yaratılışın özünü oluşturan durumlarda öncelikli olarak yer alırken aynı zamanda evreni ve insanı yok eden ona zarar veren hususlarda da ön planda yer alır.

Hemen hemen tüm dünya mitlerinde yer alan yılan bazı toplumların mitlerinde daha büyük bir öneme sahipken bazılarında o kadar ayrıcalıklı değildir. “Çünkü bir grubun ata, rehber, alt-ben, vs olarak seçtiği bir hayvan ya son derece bilinen ve günlük hayatta rol oynayan bir hayvandır ya da tam tersine az rastlanan, egzotik, tuhaflığıyla şaşırtıcı bir hayvandır” (Roux, 2005 s. 17). Türk mitolojisinde yılan çok fazla yer almayan bir hayvan olmasına rağmen Şamanist unsurlarla ve evren tasarımlarıyla ilgili mitlerde kendini oldukça fazla göstermektedir.

Türk mitolojisinde yaratılış ile ilişkilendirilen bir hayvan olan ejderin vücudu balık pulları ile örtülü, ayakları timsah ayağına benzer, kanatlı, kuyruklu ve boynuzlu olarak tasvir edilir. Ejder, yılanın uzun süre yaşaması sonucunda dönüşüme uğrayan bir varlık olarak kabul edilmiştir. Biçimsiz şekli bakımından kaosu hatırlatan su, ejder şeklinde tasavvur edilmiştir. Ejderhanın ağaçla, bitkiyle alakalandırılması onun su kültürüne bağlı olduğunu gösterir. Bu da kaostan kozmosun doğuşunu simgeler. Ayrıca kuyruğunu ısırarak halka oluşturan yılan, su gibi sonsuzluk simgesi haline gelmiştir (Bayat, 2012a, s. 255-257).

Anne arketipinin farklı bir görünümü olan yer altı, yılanın hayatını geçirdiği yer olarak bilinmektedir. Yılan, ejder gibi hayvanlar mitlerde de yeraltında ya da suların altında yaşar. “Ejderler nisan ayı gibi ilkbaharın başlangıcında toprağın altından yeryüzüne çıkarlar (Roux, 2005 s. 85). Kışın kış uykusunda olan yılanlar pek faaliyette

bulunamazlar ve gizli yerlerinde saklanırlar. Mevsim bakımından en tehlikeli oldukları zaman ilkbahar mevsimidir. Geceleri ve sabahın erken saatleri etkin oldukları saatlerdir (Yöndemli, 2004 s. 218). Yılanın ya da ejderin mitlerde ilkbahar mevsimlerinde yerin altından çıkması onun kendi doğasından kaynaklanmaktadır. Gerçek hayatta da ilkbahar mevsiminde ortaya çıkan yılanlar aynı zamanda baharın yani tabiatın doğuşunun simgesidir. İlkbaharla canlanmaya başlayan doğayla yeniden doğuş başlar.

Bir yaratılış miti olan Enuma Eliş'te de ejder Tiamat evrenin ve tanrıların yaratılışının kaynağıdır. Deniz ejderi ya da su canavarı olan Tiamat evrenin yaratıcı gücü olmakla birlikte evrene son vermek isteyen yok edici güçtür. Tiamat'ın doğasındaki bu düalizm, onu tıpkı bir anne gibi hem yaratan hem de yok eden yanlarıyla ortaya koymaktadır. Apsu'nun tatlı ve Tiamat'ın tuzlu sularının karışımı daha sonraki kuşaklarda yer alan tanrıların daha güçlü ve diğerlerinden daha ayrıcalıklı olmasını sağlar. Bu sulardan meydana gelen tanrılardan Lakmu ve Lakamu da Tiamat gibi yılan tanrılardır (Gwendolyn, 2002 s. 53). Ejder ve yılan gibi kötücül özellikleriyle ön plana çıkan hayvanlar anne arketipinin olumsuz birer örnekleridir. Çünkü kendilerinden var olan evren ve tanrılar varlıklarını sürdürmeye devam ederken yaratıcı yılan tanrıları tarafından yok edilmek isteneceklerdir. Bu da annenin hem yaratan hem de yok eden tavrını anımsatmaktadır. Çünkü ejder ve yılan da anne gibi içinde bir ikilik yaşar. Aynı zamanda doğurma eylemini gerçekleştiren dişi yani anne, eril gücü besler ve doğurdukça ölümü de doğurur, aslında yok oluşu başlatır.

Mısır mitolojisinde yer alan Hermopolis yaratılış mitinde de yılan, yaratıcı unsur olarak görünmektedir. Hermopolis, Orta Mısır'da görkemli bir tapınağı bulunan bir şehirdir. Buna Hermopolis Ogdoad'ı da denmektedir. Ogdoad, (sekizli grup) olarak bilinen sekiz temel tanrıya ev sahipliği yapmaktadır. Sekiz tanrı ilk maddenin patlamasıyla meydana gelmiştir ve dört kurbağa tanrı ile dört yılan tanrıça kaosu kişileştirmiş halleridir. (Hart, 2012 s. 30-31). Bu kaosa son verecek olan ise yaratılışın başlangıcını temsil eden Atum'un simgesi olan yilandır. "*Başlangıçların ve dünyanın sonunun*" (Renouf, 2015, s. 63) kendisinden ileri geldiğini söyleyen Atum, Nun sularında yatan bir yilandır ve Ogdoad sekizlisindeki dört yılan tanrıça kötücül ve olumsuz özellikleri olmasına rağmen yaratılış durumunda etkin oldukları için yani doğrudan ya da dolaylı bir şekilde yaratma eylemine dâhil oldukları için annenin yaratan ve yok eden özelliklerini sergilemektedirler. "İlk tanrısal çiftin yaratıcısı olarak kabul edilen" (Eliade, 2012 s. 116) Atum kendinden Şu ve Tefnut'u yaratarak diğer tanrıların da yaratıcısı konumuna gelmiştir.

Hint mitolojisinde yer alan tanrı Vişnu kozmik okyanusta sonsuz yılan Ananta'nın üzerinde uzanır ve sürekli uyuyarak evren olan düşü görür (Campbell, 2015, s. 334). Sonsuz anlamına gelen Ananta, yılan tanrılar içinde en önemlilerinden biridir. Bir adı da Şeşa'dır. Şişmiş boynuyla tüm dünyayı korur. Evreni yaratıp dinleyen Vişnu'nun arkasında, kıvrılmış biçimde durur (Kaya, 2003, s. 37). Tanrı Vişnu'nun yılan Ananta'yı ölümden kurtardığı bir hikâyesi de vardır. Kral Kansa, kız kardeşi Devaki'yi bir prensle evlendirir. Bir kâhin de bu evlilikten doğacak olan çocuğun, kralın yerine geçmek için onu öldüreceğini söyler. Kral da doğacak her çocuğun öldürülmesini emreder. Hikâyeye göre yedinci doğan çocuk Ananta'dır ve onu da Vişnu kurtarır (Yöndemli, 2004, s. 41).

Ananta'nın öldürülmesinin istenmesi, kralın hadım edilme korkusundan gelmektedir. Yani burada bir kastrasyon söz konusudur ve kastrasyon da Oedipus kompleksine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Dişil bir güç olan Ananta'nın hayatta kalması ise erilliğin alt edilmesini ve doğanın egemenliğini temsil etmektedir. Kozmik sularda yılan Ananta'nın üzerinde bulunan Vişnu ise, evrenin hem yaratıcı hem de yok edici gücüdür. Bu mitte de yılan Ananta su kültürüyle birlikte yer alır. Kozmik sularda yüzen yılan yaratılışı, sonsuz döngüyü yani annenin yaratan yok eden ve yeniden yaratan gücünü temsil eder.

1.2. Şeytan yılan

Yılan her ne kadar yaratıcı olması, evrendeki düzene katkı sağlaması ve tedavi edici olmasıyla olumlu ve güzel roller sergilerken insanı baştan çıkararak ve onu tehlikeli yollara yönelttiği halleriyle de kötücül roller sergiler. Çünkü hem iyi hem de kötü olmak yılanın doğasında vardır. Yılandaki bu düalizm onun çoğunlukla anlaşılmasına neden olur.

Eril güç olan güneş ve güneşe ait unsurlara düşman olarak bilinen yılan çoğunlukla karanlıklarla ve gizemli unsurlarla birlikte anılır. Türk mitolojisinde yılan şeytana eş tutulmaktadır. “Yılan, Türk Şamanizminde yeraltı ilahı Erlik’le ilgili bir simgedir. Onun genellikle kara yılan olarak anılmasının sebeplerinden biri yine Erlik’le ilgilidir; çünkü Türk mitolojisinde ak ya da gök renk Gök Tanrı’yı, kara renkte yeri ve yeraltı tanrısı Erlik’i temsil eder” (Çoruhlu, 2013, s. 193). Kötülüklerin ilahı olan Erlik’in vücudu baştan yılanlarla sarılıdır ve elinde bir yılan kamçısı taşımaktadır. Yeraltında yaşayan bir hayvan olan yılan Erlik’in elinde taşıdığı güç gösteren nesnelere biridir. Bayat, Türk mitolojik sisteminde erkek olarak tasavvur edilen Erlik’in başlangıçta kadın olma ihtimali üzerinde durur. Eski mitolojik verilerde onun Mitolojik ana kompleksine bağlantısı görülmektedir. Altay-Sayan halklarının Şamanist görüşlerine göre Erlik bir zamanlar iri göğüslü bir kadın olarak tasavvur edilmiştir. Bazı mitolojik tipler gibi o da değişim geçirerek erkeğe çevrilmişse de sonraki dönemlerde biseksüel konumunu korumuştur (Bayat, 2012b, s. 77-79). Dişil ve eril özellikleri kendisinde barındıran Erlik, insanoğlunu yoldan çıkarmayla ve onları kandırmayla görevli bir varlıktır. Yer altı dünyasının hâkimi olan Erlik kötülük güçleriyle ve yaşadığı ana rahmini andıran karanlık yeraltıyla anne arketipinin olumsuz özelliklerini sergilemektedir.

Gılgamış Destanı’nda da Gılgamış’ı kandırarak onun büyük bir üzüntü içine girmesine sebep olan da onun bin bir zahmetle denizin dibinden çıkardığı otun bir yılan tarafından çalınmasıdır. Çok sevdiği arkadaşı Enkidu’nun ölümüyle üzülen Gılgamış bir gün kendisinin de bu sonla karşılaşacağını bildiği için ölümsüz olmayı başarabilen Utanapiştim’e gider. Orada ölümsüz olamayacağını anlayan Gılgamış’ı çaresiz göndermek istemezler ve ona insanı yeniden gençleştiren bitkinin nerede bulunduğunu söylerler. Denizin dibinden otu almayı başarır fakat yılan otu çalar (Eliade, 2012, s. 99). “Gılgamış’ta gençleşme hayali doğada düzenli olarak yeniden meydana gelmenin kökenini ifade eden topraktan gelen bir yaratığa kaptırmıştır. Nitekim Gılgamış bu yenilgisi üzerine yılanı “toprağın aslanı” diye niteler” (Naskali, 2014, s. 12). Yılan otu çalmasıyla deri değiştirir ve gençleşir. Gılgamış’ın gençleşme ümitleri de yerini derin bir üzüntüye bırakır. Bu mitte de yılan insanoğlunun genç kalması için önemli bir nitelik taşıyan bitkiyi çalan, kötü bir şeytan gibi yer almaktadır. Aynı zamanda Törüngey ve Eje

mitinde gerçek bilginin yasak meyvenin yenmesiyle öğrenilmesi gibi Gılgamış'ın otu da aydınlanmayı ve gerçekliği ona gösterecek bir unsurdur.

Mısır mitolojisinde de yılan Apophis olarak da bilinen Apep şeytani özellikleriyle bilinen bir yilandır. Kötülüğü ve kötülük güçlerini simgeleyen Apep, evrensel düzen için de bir tehdittir. Güneşin düşmanı olan bu yılan Apep, Osiris'in ağabeyi ve evrendeki kötülüğün simgesi Set'e de benzetilmektedir.

“Kötü güçlerin sembolü, Mısırlı uzun yılan-tandır. Güneşin düşmanı olup, günlük olarak gece (öteki dünya) ve gündüz arasındaki gidip gelmeleriyle onu devamlı tehdit eder, ama evrensel düzen ve uyumu elinde tutan Güneş her seferinde bu savaştan galip çıkar. Apep, (dünya düzenini tehdit edebilen tanrı) Set'e benzemektedir” (Gardin, 2014, s. 45).

Set'in simgesi olan Apep, tanrı Rie'nin peşinden giderek onu zehirlemek ister. Çünkü İsis Güneş Tanrısı'nın gizli adını öğrenmek istemektedir. Bu amacını gerçekleştirirken de yılan zehrine ihtiyaç duymaktadır. Bu mitte de yılan karanlık ve kötülük güçlerini temsil ederek zarar verir ve düşmanca hareketlerde bulunur. Evrenin çatışan güçlerinin getirmiş olduğu bir yenilemenin sembolü olan Apep Güneş Tanrısı'nı takip ederek aydınlık güçlerini tehdit etmektedir. “Kozmogoni her sabah, güneş tanrısının yok etmeyi başaramadığı yılan Apophis'i her “geri püskürtüşünde” yinelenir; kaos (= ilk karanlık) bilkuvve mevcudiyeti temsil ettiği için yok edilemez” (Eliade, 2012, s. 118). Apophis de karanlık ve aydınlık güçlerinin savaşını temsil eder ve bu savaşta galip gelemez. Bu özellikleriyle Apep şeytani yönlerini ortaya koymaktadır. Yunan mitolojisindeki Typhon'a denk gelen Set de şeytan yılan olarak yer almaktadır.

1.3. İyileştirici-tedavi edici yılan

Yılan, Yakınoğu'nun ilk medeniyetlerinden itibaren kutsallaştırılmış hayvanlar arasında yer almaktadır. Zira yılan, kısa zamanda ölüme neden olabilen zehri ve gömlek değiştirmesiyle de gençleşmeyi ve ölümsüzlüğü çağrıştıran davranışıyla sıra dışı güçleri olan bir varlık olarak değerlendirilmiştir. Yılanın ölümlü “thanatos” dolayısıyla yaşamla “zoe” yakın ilişkisi, onun insanın yaşam süresinin ya da ömrünün belirleyicisi olan bilinmeyen güçlerle bağlantılı olduğu fikrini beraberinde getirir. Bu nedenle yılanın sağaltıcı güçlerinin, ölümlü yaşam arasındaki sınırın koruyuculuğunu üstlenişinin ve tıbbın simgesi sayılışının ve zamanın hâkimi olan evrensel tanrıların da temsilcisi olduğu verileri birlikte okunmalıdır (Naskali, 2014, s. 5-6). Çünkü yılan hem öldüren hem de yaşatan doğasıyla zıtların birliğini kendi bünyesinde içerir ve tıpkı bir ağaçta birbirine sarılan iki yılan gibi yaşam ve ölümün aslında kol kola gezdiğini ve birbirinden ayrılamadığını sembolik olarak gösterir.

Türk mitolojisinde tanrılarla ve ruhlarla iletişim kuran, gelecekte haber veren, ölümleri ölümler dünyasına götüren bir kişi olan Şaman'ın aynı zamanda tedavi eden ve hastalıkları iyileştiren yönü de vardır. Bu iyileştirme teknikleriyle ilgili şunlar sayılabilir:

“Bu kendine has teşhis ve tedavi şekline ilahi ve kutsal bir titremeye sarsılma, hastalık yaratan ruhu emmekle onu vücuttan dışarı atma, cinsel organların gösterilmesiyle hastalık ruhlarını vücuttan çıkarma, dans metodunun

coşkunluğuyla hastayı sağalmaya inandırma ve motive etme vs. uygulamalar önemli etmenlerdir” (Bayat, 2012b, s. 110).

Öncelikli olarak hastalığın kaynağını bulan şamanlar sonrasında hastalığa göre tedavi yöntemi belirlemektedirler. Aynı zamanda şamanlar giydikleri manyak adlı elbiseleriyle ayinlerde yanlarında bulundurdukları özel nesnelere olan davul ve asasıyla da bu sağaltımı pekiştirmektedirler. Çünkü elbiselerinin üzerindeki yılan figürleri, davullarında çizili olan yılanlar ve asalarındaki yılan figürleri o hayvanın gücünü bu nesnelere üzerinde taşıyan şamana geçirmektedir. Nasıl ki yılan tedavi amaçlı kullanılacak panzehire sahipse şaman da bir hastayı iyi edecek şifalı güçlere sahiptir. Bu özellikleriyle yılan annenin koruyan ve iyi eden güçlerini temsil etmektedir.

Belden üstü insan ve aşağısı yılan olan Şahmeran hiç yaşlanmayan bir varlık olarak mitlerde yer almaktadır. Anlatılan efsanelere göre, Şahmeran, belinden aşağısı yılan, üstü ise kadın görünümünde olan ve hiç yaşlanmayan bir varlıktır. Şahmeran, Farsça’da Şah-ı Mârân: Yılanlar Şahı anlamına gelmektedir. “Yılanların şahı” anlamına eril bir yaratık olması gerekirse de tüm kayıtlarda dişi olarak yer almaktadır. Şahmeran, Yunan mitolojisindeki Gorgo ve Ekhidna ile benzerlik taşımaktadır. Şahmeran, hastaları iyileştiren, can veren, bilgelik simgesi bir yaratıktır. Dünyanın çeşitli ülkelerindeki inançlara göre kadını, dolayısıyla doğurganlığı ve bereketi de simgeler (Tez, 2008, s. 97). Doğurganlığı ve bereketi simgeleyen Şahmeran aynı zamanda yaşamın ve değişimin de simgesidir. Yeraltında büyük bir krallığı olan Şahmeran’ın kimi mitlerde eti kimi mitlerde ise sütü şifa kaynağıdır. İçen kişilerde hastalık kalmaz ve ölümcül hastalıklarından iyileşirler. Fakat “Binbir Gece Masalları”ndaki hikâyede verdiği iki şişeden biri zehirdir. Tıpkı bir yılanın kendine has doğası gibi zehri ve panzehiri bir arada bulundurur. Diğer hikâyede ise etinden yapılan bir ilaç hükümdarı ölümcül hastalığından kurtarır. Dolayısıyla yılanın sütünün ve etinin hayata yeniden döndürdüğü görülmektedir. İkinci bir hayat vermektedir. Çünkü “yılan kendini yenilediği nedeniyle ölümsüzdür. Bu nedenle de doğurgandır” (Sözeri, 2000, s. 95). Sözeri, doğurmayı da bir ölümsüzlük olarak görmektedir. Dolayısıyla çağlar boyunca korkulan bir varlık olan yılanı saygı duyulma sebeplerinden biri de onun şifa verme özelliği sayılabilir.

Sümer mitolojisinde yer alan tanrılarının birinin adı “Hayat Ağacının Hakimi” anlamına gelen Ningişzida’dır. Bu tanrının sembolü olan, bir sopaya sarılmış biri erkek, biri dişi iki yılan, bir vazanın üzerinde kabartma olarak resmedilmiştir (Yöndemli, 2004, s. 20).

“Evrensel bir motif olan yılan ve ejderin su ile bağlantısı Babillilerde su, hayat ve sağlık tanrısı Ningişzida’nın sembolü olarak bilinmesinde de kendini gösterir. Ancak eski mitolojilerin Su hamisi olan yılan veya ejder, semavi dinlerde karanlıkların gücü ve kötü ruhların simgesine çevrilmiştir” (Bayat, 2012a, s. 257).

Yunan ve Roma mitolojindeki Caduseus’u anımsatan Ningişzida sembolü de hayat ve sağlıkla ilişkilendirilmektedir. Bir bereket tanrısı olan Ningişzida elindeki yılan figürlü

sopasıyla yaşamın kaynağı olan su ile ilişkilendirilmektedir ve yaşam ve ölüm gibi zıtlıklarla ele alınan yılan Ningişzida ile birlikte şifa veren ve tedavi eden özelliklerini sergilemektedir.

Şahmeran gibi insan yüzlü yılan kuyruklu varlıklar olarak betimlenen Nagalar, Hint mitolojisinin tedavi eden ve şifa dağıtan varlıkları olarak yer almaktadır. Nagalar, başını havaya diktiğinde şişiren kobra yılanının efsaneleştirilmesi sonucu düşünülmüş, insan yüzlü ve yılan kuyruklu yaratıklar olarak betimlenmektedirler. Öne çıkan Nagalar şunlardır: Airavata, Vasuki, Takshaka, Şesha. Şesha'nın diğer adı Ananta'dır ve bu yılan, içlerinde en yüksek seviyede olandır. Ananta, şişmiş boynuyla dünyayı korur. O, Vişnu'nun hizmetçisidir (Kaya, 2003, s. 129). Patala adı verilen sulak bölgelerde yaşarlar ve yarı yılan yarı insan olan bu ırkın nehir, pınar ve kuyuların koruyucusu olduklarına inanılmaktadır. Her zaman su kaynaklarının yakınında yaşayan yılanlar, su kaynakları kontrol ederler, çünkü yılanlar yaşam, ölümsüzlük ve sağlık kaynaklarının koruyucularıdır. Böylece de yaşam, bereket ve ölümsüzlük gibi amblemlerle de yakından bağlantılıdır (Eliade, 2014, s. 215).

Sonuç

Görüldüğü üzere ele alınan tüm mitlerde yılan zıt unsurları sembolize eden bir hayvandır. İyi ve kötü güçlerin mücadelesinde her zaman önemli bir rol üstlenmiştir. Fakat yılan bu mücadelede çoğunlukla dişil gücü temsil etmiş ve iktidarı simgeleyen eril güce yenik düşmüştür. Her ne kadar eril güç tarafından alt edilse de yine eril gücün soyunu sürdüren de o olmuştur. Yaratılış mitlerinde doğurganlığı, üremeyi sağlamıştır yani neslin devamını getirmiştir. Fakat bu özelliklerine rağmen yarattıklarına da düşman olup onları yok etmek isteyen de bir yönü vardır. Dişil gücü temsil etmesinin yanı sıra görünüşü bir fallusu andırmaktadır ve eril tarafı ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda yılan firavunların taçlarında yer alır ve takip edilmesi gereken bir lider gibidir. Çünkü onda bilinmeyen sırlar ve sonsuzluk vardır. Bu yönleriyle de yılan bir bilge konumundadır ve herkesi yönlendirir. Şeytan yılan olarak anılan yılan ise, kötü özelliklerini hilebaz figürünü üzerinden gösterir. Yılan, iyileştirici-tedavi edici özellikleriyle de çoğunlukla yeniden doğuşu ve annenin iyi eden olumlu özelliklerini ortaya koyar.

Kaynaklar

- Ateş, M. (2012). *Mitolojiler ve semboller "Ana tanrıça ve doğurganlık"*. İstanbul: Milenyum.
- Bayat, F. (2012a). *Türk mitolojik sistemi (ontolojik ve epistemolojik bağlamda Türk mitolojisi)*. II. Cilt, 2. Baskı, İstanbul: Ötüken.
- Bayat, F. (2012b). *Türk kültüründe kadın şaman*. 2. Baskı, İstanbul: Ötüken.
- Beydili, C. (2005). *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*. Çev: E. Ercan, Ankara: Yurt Kitap.
- Campell, J. (2010). *Mitolojinin gücü*. Çeviren: Z. Yaman, İstanbul: MediaCat.
- Campbell, J. (2015). *Batı mitolojisi*. Çev: K. Emiroğlu, İstanbul: Isık.
- Çoruhlu, Y. (2013). *Türk mitolojisinin ana hatları*. 2. Baskı, İstanbul: Kabalcı.
- Eliade, Mircea. (2012). *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi*. Çev: A. Berktaş, 3. Baskı, İstanbul: Kabalcı.
- Eliade, M. (2014). *Dinler tarihine giriş*. Cilt 1, Çev: L. A. Özcan, 2. Baskı, İstanbul: Kabalcı.

- Gardin, N, Robert O. Jean G. ve Olivier K. (2014). *Semboller* sözlüğü. Çev: B. Akşit, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Gwendolyn, L. (2002). *A dictionary of ancient near eastern mythology*. New York: Taylor and Francis.
- Hart, G. (2012). *Mısır mitleri*. Çev: Mehmet Sait Türk, 2. Baskı, Ankara: Phoenix.
- Hooke, S. H. (2015). *Ortadoğu mitolojisi*. Çev: A. Şenel, 5. Baskı, Ankara: İmge.
- Jung, C. G. (2013). *Dört arketip*. Çev: Z. A. Yılmaz, 4. Baskı, İstanbul: Metis.
- Kaya, K. (2003). *Hint mitolojisi sözlüğü*. 2. Baskı, Ankara: İmge.
- Müller, W. M. (1918). *Egyptian mythology, the mythology of all race*. vol. XII: Egyptian, Indo-Chinese. Ed. Gray, L. H. –G. F. Moore. Marshall Jones Company, Boston, 1-245.
- Naskali, E. G (ed). (2014). *Yılan kitabı*. İstanbul: Kitabevi.
- Ögel, B. (2014). *Türk mitolojisi*. 6. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Öztürk, Ö. (2009). *Folklor ve mitoloji sözlüğü*. Ankara: Phoenix.
- Renouf, P. P. (2015). *Mısır 'ın ölümler kitabı*. Çev: E. Altunay, İstanbul: Onbir.
- Roux, J. (2005). *Orta Asya'da kutsal bitkiler ve hayvanlar*. Çev: A. Kazancıgil ve L. Arslan, İstanbul: Kabalcı.
- Sözeri, T. (2000). *Kültürlerde Şahmeran*. İstanbul: İm Yayın Tasarım.
- Tez, Z. (2008). *Mitolojinin kültürel tarihi*. İstanbul: Doruk.
- Yöndemli, F. (2004). *Tarih öncesinden günümüze yılan*. Ankara: Piramit.